

О. С. КРИСАНОВА
К. О. ЛІТВІНЕНКО
Є. Г. ЧЕПОРНЮК
С. М. СЕМЕНОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ВПЛИВ ВІДВІДУВАННЯ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ НА СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 266–270

Розглядається поняття “соціальна адаптація” і виявляються чинники, що впливають на її розвиток у молодших школярів. Досліджується вплив дошкільних закладів освіти, гендерних, вікових та інших особливостей на розвиток соціальної адаптації дитини.

На сучасному етапі розвитку психології всі вчені, які вивчають вікові особливості розвитку особистості, одностайно погоджуються з тим, що надзвичайно важливим є забезпечення всіх можливих умов для навчання, засвоєння, відкриття нового для дитини у максимально комфортних і безпечних для неї умовах перед знайомством з навколишнім світом і найкращого пристосування і діяльності у ньому в майбутньому дорослому житті. Тому ще на початку ХХ ст. американськими вченими В. Томасом і Ф. Знанецьким було введено поняття *соціальної адаптації* як постійного процесу інтеграції індивіда у суспільство, процесу активного пристосування до умов соціального середовища.

Як бачимо, проблема соціальної адаптації почала висвітлюватись відносно недавно, трохи більше століття тому. У зарубіжному класичному науковому спадку передусім слід згадати концептуальні ідеї та теорії видатних європейських та американських природознавців (від позитивної соціології, що тяжіє до позицій біологічного детермінізму, до концепцій теорії “соціальної дезадаптації”), у працях яких різною мірою увага приділяється зазначеним вище аспектам і визначені теоретико-методологічні підходи до вивчення розглядуваної проблеми. Такими є фундаментальні дослідження науковців Е. Дюркгейма (в рамках теорії соціальної інтеграції, в результаті якої настає стан аномії, коли людина не може пристосуватися до нових умов соціального се-

редовища), Дж. Міда (у контексті символічного інтеракціонізму комунікація є способом взаємопристосування індивідів) та ін.

Серед російської та української наукової літератури знаходимо праці Л. Мечнікова, П. Сорокіної, П. Кропоткіна, І. Мілославової, В. Петровського, Я. Коломінського та інших науковців, які займалися вивченням соціальної адаптації.

Науковці, описуючи це явище, зазначають, що найважливішим компонентом соціальної адаптації є узгодження самооцінок, домагань та очікувань суб'єкта з його можливостями і з реальністю соціального оточення. Соціально-психологічна компетентність є результатом успішного пристосування до соціуму, а ланка з успішних результатів пристосування забезпечує соціальний розвиток і соціальну зрілість людини. Вченими також визначено, що неузгодженість між очікуваннями й вимогами соціуму та самого суб'єкта призводить до дезадаптації його у цьому соціумі, до девіантної (такої, що відхиляється від норми) і, як крайній варіант, до деліквентної поведінки [1, 7].

Говорячи про соціальну адаптацію, вони підкреслюють й такий важливий показник, як її достатній рівень — параметр, особливо важливий для дошкільнят, які з першим уроком у навчальному загальноосвітньому закладі постануть перед цілою низкою впливів незнайомого, іноді травмуючого, оточення.

Хоча соціальна адаптація проходить безперервно, це поняття зазвичай пов'язують з періо-

дами кардинальних змін діяльності індивіда та його оточення.

Основні типи адаптаційного процесу формуються залежно від структури потреб і мотивів на певному етапі розвитку:

- *активний* тип — характеризується активним впливом індивіда на соціальне середовище;
- *пасивний* тип — визначається пасивним, конформним прийняттям цілей та орієнтацій ціннісних груп.

Ефективність адаптації залежить від того, наскільки адекватно індивід сприймає себе і свої соціальні зв'язки: спотворене чи недостатньо розвинене уявлення про себе призводить до порушення адаптації, крайнім проявом якої є аутизм [5, 19].

Р. Калініна описує критерії успішної адаптації дитини в умовах дошкільного закладу: внутрішній комфорт (емоційне задоволення) й зовнішня адекватність поведінки (здатність легко і точно виконувати вимоги оточення), які забезпечуються в умовах виховання в дошкільних закладах освіти. Як свідчать результати комплексного дослідження соціальної адаптації дітей у дитячих садках, проведеного вченими різних країн, адаптація проходить три фази [4]:

- *гостра фаза* — супроводжується коливаннями соматичного стану і психічного статусу, що призводить до зниження маси тіла, частими респіраторними захворюваннями, порушенням сну та апетиту, регресом у мовленнєвому розвитку і триває близько одного місяця;
- *підгостра фаза* — характеризується адекватною поведінкою дитини, тобто всі зрушення зменшуються і реєструються лише за окремими параметрами на тлі уповільненого темпу розвитку, особливо психічного, порівняно із середніми віковими нормами, і триває близько трьох — п'яти місяців;
- *фаза компенсації* — характеризується прискореними темпами розвитку, внаслідок чого діти долають зазначену вище затримку темпів розвитку.

Дещо схожий підхід до питання про соціальну поведінку описує О. Осміна, виходячи з того, що одним з найважливіших критеріїв дитячого життя є соціальна адаптивність, яка характеризується, на її думку такими показниками, як привітність дитини, її контактність, стабільність емоційних проявів, відсутність немотивованих спалахів агресії та роздратованості, соціальні тенденції до прийняття групових стандартів як соціальних,

так і морально-етичних, активне бажання брати участь у житті групи, досягати вищого статусу серед її членів, бажання встановлювати емоційні стосунки як з членами групи, так і за її межами.

Якщо ж дитина демонструє в поведінці соціофобію, ускладнення в контактах, роздратованість, жорстокість, конфліктність, антисоціальні поведінкові патерни (любить бійки, краде, втікає, свариться та ін.), то О. Осміна вважає, що це є підставою до дезадаптованості дитини в межах певного соціального оточення. Звідси постає проблема пошуку шляхів адаптації, які б не тільки відповідали особистісному потенціалу кожної окремої дитини, а й були узагальнені в конкретних методах і способах їх застосування в процесі виховання і навчання.

Зацікавленість у стадії вирішення цієї проблеми привела нас до опису дослідження, проведеного у дошкільних закладах Гетеборга в Англії.

Так, дослідники Дж. Кемпбелл, М. Лемб та інші вчені Ротчестерського університету в Англії після лонгтюдного дослідження на предмет впливу дошкільної дитячої установи на соціальний розвиток дитини виявили, що рівень соціальної адаптації у дітей, які відвідували такий заклад, вищий, ніж у дітей, які виховувалися вдома. Перше оцінювання проводилося серед дітей віком 1,5–2 роки, до того, як вони почали відвідувати дошкільний виховний заклад, а потім спостерігали за ними впродовж 14 років. Дослідження показало, що по досягненню дітьми 3,5 років виховання в дитячому садку дозволяє дітям засвоїти основні соціальні навички. Також зафіксовані індивідуальні відмінності у сфері соціальної компетентності в однолітків, які відвідували чи не відвідували дошкільний заклад, що зберігаються впродовж усього досліджуваного періоду. Таким чином, досвід виховання дітей у дошкільних виховних установах має позитивний вплив на їхню соціальну компетентність, на високий рівень соціальної адаптації в молодшому шкільному та підлітковому віці [9].

Наразі вітчизняних праць щодо цього аспекту проблеми вікової психології й психології розвитку особистості немає, але окремі вчені займалися дещо спорідненими дослідженнями, на які ми частково спираємось у нашому кореляційному дослідженні.

Зокрема, Є. Рогов, спираючись на праці В. Холмовської, Л. Венгер, Я. Коломінського та Є. Пашко, наголошує на необхідності врахування особистісної готовності дитини до навчання у школі, яка передбачає певний рівень розвитку

емоційної сфери дитини, наявності достатньо високого рівня емоційної стійкості, на важливості врахування показників соціально-психологічної готовності дитини до навчання, які вказують на можливість успішної взаємодії з іншими дітьми, встановлення товариських стосунків, уміння увійти в колектив, діяти спільно з ним, уміти поступатися й захищати власні інтереси [7, 54–57].

Р. Овчарова як спеціаліст у сфері виховання вказує на причини подальшої шкільної дезадаптації у молодших класах, пов'язуючи їх з характером сімейного виховання. Вона вважає, що батьки часто не здатні забезпечити достатній психомоторний, інтелектуальний розвиток дитини, розподілити навчальне навантаження, встановити зовнішні норми поведінки, обмеження, врахувати індивідуальні особливості й потреби дитини [6, 290–301].

Проте батьки й педіатри справедливо вказують на менший ризик інфекційних захворювань дитини в домашніх умовах невідвідування дитсадка, крім того, навчання вдома під наглядом батьків чи репетиторів, де застосовується індивідуальний підхід до здібностей дитини, підвищує рівень та обсяг засвоєння нового матеріалу і контроль за опануванням пройденого.

На нашу думку, важливо визначити справедливості твердження щодо позитивного впливу на рівень соціальної адаптації дитини в умовах зміни сімейного оточення на оточення однолітків, вихователів, учителів рівня загальноосвітньої школи.

У нашому дослідженні ми виходили із припущення, що рівень соціальної адаптації першокласників загальнонавчальної школи вищий у тих осіб, які відвідували дошкільний навчальний заклад, і нижчий у тих осіб, які його не відвідували. Це припущення передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати теоретичні підходи до проблем соціальної адаптації;
- виявити і проаналізувати основні особливості прояву соціальної адаптації першокласників.

Виходячи із наведеного вище аналізу літератури, у підтвердження нашої гіпотези, було проведено емпіричне дослідження цього питання, а саме впливу відвідування дошкільного закладу освіти на соціальну адаптацію молодших школярів.

Основні методики, застосовані у нашому дослідженні:

1. Малювальна методика “Я та мій друг” у дослідженні дружніх стосунків дітей молод-

шого шкільного і середнього шкільного віку Е. Е. Чепурина.

2. Діагностика соціального розвитку. Методика складається із 47 запитань, які допомагають встановити рівень соціальної адаптації дітей.

Дослідження складалось із двох етапів. На першому етапі збирались дані про досліджуваних дітей: ознайомлення з особистими картками учнів з метою розподілу їх на групи; ознайомлення із соціальним статусом сімей цих дітей; дані про захворювання та відвідування або не відвідування дошкільного закладу освіти. На другому етапі картки розподілялись на дві групи: на тих, хто відвідував дитячий садок, і на тих, хто його не відвідував.

Нами було виконано тестування за наведеними вище тестами. Додатково була проведена бесіда із класними керівниками цих дітей, щоб підвищити достовірність отриманих даних.

Дослідження ми проводили на базі трьох шкіл міста Києва: № 15 і № 36 Голосіївського району; № 81 Печерського району. Експериментом було охоплено 36 дітей молодшого віку, з них 15 дівчат та 21 хлопчиків. Відвідували дошкільний заклад 18 осіб; не відвідували — також 18 осіб, з них 19 шестирічок та 17 семирічок.

Для інтерпретації отриманих у цьому дослідженні результатів використовували програму обробки статистичних даних SPSS.

Ми ввели дані про рівень соціальної адаптації, дані про відвідування дошкільного закладу освіти та додаткові незалежні змінні, щоб перевірити їх вплив на залежну змінну. Це були такі змінні: вік, стать і соціальний рівень родини.

Дані обчислювались за допомогою методу аналізу “перехресні таблиці”. Для правильного обчислення даних були використані додаткові параметри цього типу аналізу: кореляція та χ^2 Пірсона. Результати наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Залежність соціальної адаптації від відвідування дитячого садка

Дитячий садок	Рівень соціальної адаптації, %		
	низький	середній	високий
Відвідували	14,3	80,0	57,1
Не відвідували	85,7	20,0	42,9
Разом	100,0	100,0	100,0

Табл. 1 дає змогу побачити відмінності в показниках соціальної адаптації дітей, які відвідували або не відвідували дошкільний заклад осві-

ти. Соціальна адаптація формується у дітей, які відвідували дитячі садки або інші навчальні заклади. Про це свідчать показники χ^2 Пірсона, які дорівнюють 0,05.

Ще десь 10–15 років тому дитячий садок був майже єдиним закладом, де б могла перебувати дитина до школи. Зараз ситуація інша. У великих містах вдосталь дитячих клубів, студій гармонійного розвитку, які готові навчити малюків першим знанням. Відвідування їх також впливає на соціальну адаптацію. Можна припустити, що якби ми проводили наш експеримент кілька років тому, відмінності у показниках були б ще більш значущі.

Також деякі відмінності у формуванні соціальної адаптації можна побачити, перевіряючи вплив статі досліджуваних на залежну змінну (табл. 2).

Таблиця 2
Залежність соціальної адаптації від статі досліджуваних

Стать досліджуваних	Рівень соціальної адаптації, %		
	низький	середній	високий
Чоловіча	42,9	46,7	71,4
Жіноча	57,1	53,3	28,6
Разом	100,0	100,0	100,0

Як видно з табл. 2, рівень соціальної адаптації у хлопчиків вище, ніж у дівчат. Можливо, це пояснюється тим, що дівчата від природи більш сором'язливі, особливо у нових умовах, коли їх оточують незнайомі люди. Виходить, що сором'язливим дітям відвідування дитячого садка може бути дуже корисним. Як правило, це такі діти, яким просто ніде було навчатися налагоджувати стосунки з однолітками.

Потрібен дитячий садок також дітям із сімей, в яких вони позбавлені необхідної уваги і турботи. У такому разі дитячий садок стає майже єдиним місцем, де дитина розвиватиметься, прилучатиметься до соціальної культури.

Не можна не зазначити, що єдиній дитині в сім'ї, яка росте в оточенні дорослих, дитячий садок також приносить певну користь.

Цікаву інформацію дає аналіз впливу статусу сім'ї на формування соціальної адаптації дитини (табл. 3).

Можна побачити, що більш адаптованими є діти із сімей працівників бюджетних організацій та із сімей, де батьки різні за професійним статусом. На нашу думку, діти із таких сімей більше спілкуються з іншими дітьми, у них ширше коло інтересів. І навпаки, діти із сімей приватних під-

приємців перебувають більше у замкненому середовищі. Їхні батьки й самі неохоче розширюють коло своїх знайомих, та й дітей намагаються тримати під постійним контролем.

Таблиця 3
Залежність соціальної адаптації від статусу сім'ї

Статус сім'ї	Рівень соціальної адаптації, %		
	низький	середній	високий
Приватні підприємства	14,3	7,1	—
Бюджетні працівники	21,4	14,3	14,3
Робітники	14,3	7,1	28,6
Змішані	50,0	71,4	57,1
Разом	100,0	100,0	100,0

Зазначимо, що під час дослідження було виявлено ще кілька цікавих моментів, які тим чи іншим чином впливали на соціальну адаптацію, але не були передбачені до проведення дослідження. Так, досить цікавим відкриттям було те, що серед дітей, які не відвідували дитячого навчального закладу, були ті, які насправді були в дитячому садку. Але з низки причин цих дітей забирали після першого тижня або навіть дня відвідування дитячого садка. Причини були різні: одним батькам не подобалось ставлення дітей або вчителів до їхньої дитини, іншим не подобалось оточення, в якому мала перебувати їхня дитина.

Так, у однієї досліджуваної дитини після місяця перебування в дитячому садку внаслідок жорстокого поводження викладача сформувався страх перед перевіркою (знань, досягнень та ін.), а внаслідок малого часу перебування в оточенні однолітків сформувався низький рівень соціальної адаптації. У іншій дівчинки, яка не відвідувала дитячий садок, навпаки, згідно з методиками, взагалі відсутній страх перед перевіркою. У приватній бесіді дівчинка розповіла, що навіть полюбляє самостійні роботи, адже завжди виконує їх на вищому рівні.

Звісно, ті подробиці, які стали відомі при більш детальному розгляді, не змінюють загальної картини, але в індивідуальному підході мають чимале значення.

Таким чином, аналіз літератури, проведення емпіричного дослідження і докладний розгляд проблеми дали змогу встановити, що рівень соціальної адаптації у молодших школярів досить сильно залежить від перебування дитини у дошкільних навчальних закладах. Початкове нав-

чання і виховання закладають перші фундаментальні принципи, згідно з якими вже дорослі люди грають різноманітні ролі впродовж свого життя. Дуже велике значення тут має освітній рівень дитячих садків, студій, підготовчих класів, оскільки у дитини в дошкільному віці ще формуються механізми отримання знань, умінь, навичок, взагалі механізм адаптації до нового середовища.

Важливу роль відіграє і статус сім'ї. Відомо, що більш забезпечені сім'ї менше контролюють із соціумом. У таких сім'ях часто існують свій порядок спілкування і певні правила поведінки серед оточуючих. Дитина в такій сім'ї розвивається у жорстких рамках, встановлених її батьками або близькими людьми.

На рівень соціальної адаптації впливає стать досліджуваних. Рівень соціальної адаптації у хлопчиків вищий, ніж у дівчаток. Можливо, це зумовлено певними природними задатками, можливо, тут спричиняють свій вплив культура і звичаї суспільства в нашій країні. Можна припустити, що налаштування на рішучі, завзяті, наполегливі дії відбивається на поведінці дітей, а звідси дає високий показник соціальної адаптації.

П'ятирічна дитина, як правило, вже готова покинути затишний сімейний маленький світ. Відвідуючи дитячий садок хоча б рік перед школою, дитина встигає отримати той досвід, який мають її однолітки, що прийшли в дитячий садок на рік або два раніше. Але такій дитині буде легше сприймати та засвоювати норми колективного життя,

оскільки її психіка вже буде більше підготовлена до змін оточуючого світу.

Література

1. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. — М.: АСТ; Харвест, 2005.
2. Диагностическая карта наблюдения и оценки психологического статуса детей и подростков / Авт.-сост. Е. В. Осмина. — Ижевск: Удмуртский гос. ун-т, ИГОО "Центр социальных и образовательных инициатив", 2001.
3. Завьялова Е. К. Психологические механизмы социальной адаптации человека // Вестн. Балтийской пед. академии. — 2001. — Вып. 40. — С. 55–60.
4. Калинина Р. Ребенок пошел в детский сад... К проблеме адаптации детей к условиям жизни в дошкольном учреждении // Дошкольное воспитание. — 1998. — № 4. — С. 2–9.
5. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь. — М.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003.
6. Овчарова Р. В. Практическая психология образования: Учеб. пособие. — М.: Академия, 2003.
7. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. — М.: ВЛАДОС, 1999.
8. Социальная адаптация детей в дошкольных учреждениях / Под ред. Р. В. Тонковой-Ямпольской, Е. Шмидт-Кольмер, А. Атанасовой-Буковой. — М.: Медицина, 1980. — 231 с.
9. Campbell J. J., Lamb M. E., Hwang C. P. Early Child-Care Experiences and Children's Social Competence Between 11/2 and 15 Years of Age // App. Developmental Sci. — 2000. — Vol. 4, № 3. — P. 166–176.

Досліджено поняття "соціальна адаптація", її розвиток у молодших школярів, порівняно рівень соціальної адаптації у дітей, які відвідували дошкільні навчальні установи та які не мали такої можливості. Встановлено, що рівень соціальної адаптації значно вищий у дітей, які відвідували дитячі садки.

Исследовано понятие "социальная адаптация", ее развитие у младших школьников, проведено сравнение уровня социальной адаптации у детей, которые посещали дошкольные заведения и которые не имели такой возможности. Установлено, что уровень социальной адаптации значительно выше у детей, которые посещали детские садики.

In this article was reviewed such notion as social adaptation, its development. This article regarding social adaptation of children has been scrutinized from both prospectives: those children that attended preschool and those children that did not attend preschooling. It is established, that children who have attended a form of preschool have more developed social adaptation skills.

Надійшла 17 жовтня 2007 р.